

ПСИХОДИНИМІЧНІ ОПОСЕРЕДКУВАННЯ ТЕНДЕНЦІЙ ДО МАНІПУЛЯТИВНИХ ДІЙ У ПРЕДСТАВНИКІВ СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ

На етапі радикальних соціально-економічних змін і процесів, що здійснюються сьогодні в Україні, особливої актуальності набуває проблема маніпулювання свідомістю людини. Як слушно зауважують В. Вернадський та П. Тейяр де Шарден індивідуум існує в ноосфері – штучній інтелектуальній атмосфері, тобто у створеній людьми системі цивілізаційних цінностей. Саме це відкриває можливості для цілеспрямованого впливу на суспільство й окремі групи людей та дає змогу широко застосовувати технології маніпуляції свідомістю і громадською думкою.

Аналіз змісту інформаційних потоків, що надходять від засобів масової комунікації, дає змогу стверджувати, що проблема маніпулювання активно сьогодні обговорюється представниками широкої громадськості та стає предметом дискусій вчених. Віднедавна питанню маніпуляції стала присвячуватись значна кількість робіт вітчизняної і зарубіжної наукової літератури (Б. Бессонов, Д. Волкогонов, Є. Доценко, Р. Гудін, Л. Прото, Г. Шиллер, Е. Шостром, В. Шейнов та ін.), також дана проблема знаходить своє відображення у творах художньої літератури, що зайвий раз підтверджує її актуальність. Не дивлячись на це, численні спроби фахівців дати коротке, при цьому змістовно наповнене визначення даного феномену, яке б урахувало всі його аспекти, поки що не мають очікуваного результату.

Як відомо, слово "маніпуляція" походить від латинського словосполучення "manus" (рука) і "ple" (наповнювати). Його первинне значення мало вельми позитивний зміст: "управляти", "управляти зі знанням справи", "надавати допомогу" тощо. Наприклад, у медицині – це огляд, вправне обстеження якоїсь частини тіла за допомогою рук або лікувальних процедур. Надалі трактування поняття "маніпуляція" набуває дещо іншого характеру, дослідники визначають дану психологічну категорію, як приховане (латентне) управління свідомістю й поведінкою людей у певних політичних, соціальних та економічних інтересах правлячої еліти (В. Бебик).

Узагальнюючи ідеї дослідників маніпулятивного впливу, зокрема О. Гриценко, С. Гриняєва, С. Кара-Мурзи, Л. Леонтьєва, М. Пірен, В. Шкляр та ін., маніпулювання можна визначити як вид психологічного впливу, майстерна реалізація якого веде до прихованого пробудження в іншій людині намірів, що не збігаються з її реальними бажаннями. Зазвичай, маніпулятивні дії розглядають у контексті міжособистісного спілкування, при якому в прихованій формі здійснюється вплив на партнера зі спілкування з метою досягнення своїх намірів. Слушною з цього приводу є думка Є. Доценка, який вважає, що маніпулятор повинен володіти як розвиненими комунікативними навичками, так і певними індивідуально-типологічними особливостями. Автор висловлює припущення щодо опосередкованості схильності до маніпулятивних дій індивідуальними психофізіологічними особливостями, які пов'язані з динамічними аспектами діяльності особистості.

Дані положення стали висхідними при проведенні емпіричного дослідження, основною метою якого було з'ясування зв'язків між психодинамічними проявами темпераменту та тенденціями до маніпулювання у представників соціономічних професій.

При конструюванні вибіркової сукупності дослідження ми не випадково у якості досліджуваних обрали фахівців-соціономістів, адже саме вони, з погляду науковців, працюючи у різних сферах, спроможні вирішувати нагальні проблеми сьогодення. Предметом їхньої професійної діяльності постає соціальна взаємодія, а змістом – різні аспекти її відтворення в суспільстві. До цієї групи професій науковці відносять ті, що, згідно з класифікацією Є. Климова, входять до типу "людина-людина", тобто, педагогів, соціальних педагогів, соціальних працівників, соціологів, психологів, журналістів, політологів, фахівців юридичних професій тощо.

Осмислення результатів сучасних теоретико-емпіричних досліджень у континуумі проблеми маніпулятивних впливів дало змогу дійти висновків щодо зростання тенденції використання маніпулятивних технологій в освітній сфері. В. Шейнов наголошує, що маніпуляція, як вид спілкування в освіті, частіш за все, використовується як вид контролю, при цьому контроль може здійснюватися як педагогами над учнями (студентами), так і у зворотному векторі маніпулятивних дій. В. Соснін та П. Лунєв виокремлюють типові маніпуляції, які зустрічаються частіше за інші: провокування захисних реакцій; провокування дезорганізації; гра на нетерплячості партнера; гра на почутті неминучості; гра на почутті жадібності; використання запланованих складних "поступок"; затягування часу

обговорення та ін. На жаль, за твердженнями дослідників, дуже часто у процесі таких ситуацій маніпулятори запобігають до такого різновиду маніпулятивного впливу, як макіавеллізм, що характеризує ставлення до іншої людини як до засобу, яким можна знехтувати в гонитві за особистим благом.

Виходячи з вище викладених міркувань, вибірку нашого дослідження склали вчителі й директори загальноосвітніх навчальних закладів (далі ЗНЗ) та викладачі вищих навчальних закладів (далі ВНЗ). Загалом дослідженням було охоплено 138 осіб (з них 48 осіб – вчителі ЗНЗ, 47 – директори ЗНЗ та 43 – викладачі ВНЗ; 92 особи жіночої й 46 осіб чоловічої статі).

У дослідженні було використано наступні методики: "Опитувальник структури темпераменту" В. Русалова (ОСТ) та "Шкала маніпулятивного ставлення" Т. Банта.

Виявлено, що загалом найбільш вираженими серед психодинамічних проявів темпераменту у працівників освітньої сфери є соціальний темп та соціальна ергічність, найнижчі значення були отримані за шкалами соціальна пластичність та емоційність. Такі результати вказують на низьку чутливість працівників освітньої сфери до невдач, їхню емоційну врівноваженість та впевненість у собі. Уточнюючи, відмітимо, що у вчителів ЗНЗ домінуючу позицію має показник соціального темпу, найменш вираженою виступає соціальна пластичність; у викладачів ВНЗ також найбільший відсотковий вираз має значення соціального темпу, найнижчий показник – емоційність. Серед психодинамічних проявів темпераменту в директорів ЗНЗ більш вираженою є соціальна ергічність, найменший показник складає соціальна пластичність. Статистично значущих відмінностей у групах не виявлено.

Отримані результати логічно узгоджуються зі специфікою професійної діяльності досліджуваних, так пріоритетність соціальної ергічності в директорів можна пояснити з їх потребою у соціальних контактах, прагненням до лідерства та прагненням набуття високого соціального статусу. Домінуюча позиція соціального темпу у вчителів і викладачів – яскрава ілюстрація такої особливості педагогічної діяльності, як прагнення до швидкісних мовнорухових актів педагогів, які необхідно здійснювати для якісного забезпечення освітнього процесу.

Запобігання до маніпулятивних дій у переважної більшості досліджуваних виражені на середньому рівні з тенденцією до високих, тобто, в цілому, працівники освітньої сфери мають схильність до маніпулювання загалом, та використання прийомів

макіавеллізму зокрема. Характеризуючи результати трьох категорій досліджуваних, варто відмітити, що у вчителів та директорів схильність до маніпулювання виражена на середньому рівні з тенденцією до високого, у той час як у викладачів – переважно на середньому рівні з тенденцією до низького. Таким чином, як бачимо в загальноосвітньому навчальному закладі взаємостосунки у системі "педагог-учень" часто будуються за принципом домінування, тоді як викладачі вузу більшою мірою запобігають до принципу партнерства. На рівні тенденції з незначною перевагою в показниках більш схильними до маніпулятивних дій є директори шкіл, найрідше запобігають до маніпулювання викладачі ВНЗ. Статистично значущих відмінностей у групах не виявлено.

Чим краще у працівників освітньої сфери розвинена комунікативна функція, завдяки чому вони мають навички спілкування у різних соціальних групах та значну кількість комунікативних "заготовок", тим більш схильними вони є до прояву маніпулятивних дій. Кореляційний зв'язок між даними компонентами значущий на рівні $p \leq 0,05$. Ймовірно, комунікативна активність та імпульсивність виступають одними з факторів запобігання до маніпуляцій.

Встановлений статистично значущий зв'язок між соціальним темпом й схильністю до маніпуляцій ($p \leq 0,01$), можна обґрунтувати статусним фактором педагога, який наявний в освітній сфері, тобто маючи позицію "зверх" ("Я навчаю – ти вчись"; "Ти мій учень, а не "Я" твій і "Я" не маю часу це обговорювати" тощо), працівники освітньої сфери обирають більш швидкий шлях впливу – маніпулятивний, нехтуючи неманіпулятивними методами для досягнення необхідного результату.

Резюмуючи викладене вище, варто акцентувати увагу на тому, що було розглянуто лише кілька прогнозованих векторів у багатовимірній системі маніпулювання в освітній сфері ("учитель-учень", "викладач-студент", "директор-підлеглий"). З'ясовано, що одним із факторів маніпулятивних дій являються психодинамічні прояви темпераменту педагогічних працівників.

Зважаючи на актуальність поставленої проблеми для сьогодення, зауважимо, що вона є значно об'ємнішою та виходить за рамки цієї роботи, тому потребує подальшого розвитку і вивчення в різних галузях психологічної науки та практики.